

L'espiritualitat en la protecció del patrimoni natural: història i perspectives

29

Josep Maria Mallarach Carrera

Doctor en Biologia Ambiental, ha treballat en la recerca, la planificació, la gestió i l'avaluació d'espais naturals protegits. És membre de la Comissió Mundial d'Espais Naturals Protegits de la Unió Internacional per la Conservació de la Natura, i ha representat aquesta entitat en la iniciativa de llocs del Patrimoni Mundial d'Interès Religios de la UNESCO. Coordina l'associació Silene (<www.silene.org>).

Si la realitat que designa l'expressió «patrimoni natural» és ancestral, l'ús del terme en el sentit que ara li donem és modern i el seu abast ha canviat molt durant els darrers decennis, quan s'ha incorporat a les normes, figures legals i administracions públiques. Deixant de banda els precedents de l'inici del segle XX (com la primera llei de parcs nacionals espanyola de 1908), les polítiques per conservar el patrimoni natural es despleguen al nostre entorn com a resposta als processos de destrucció provocats pel desenvolupament urbanístic i turístic, sobretot a partir de l'arribada dels combustibles fòssils barats i la proliferació de la maquinària pesant, a mitjan segle passat, quan arrenquen les tendències exponencials insostenibles de l'Antropocè.

La retrospectiva històrica ens pot ajudar a contextualitzar el fenomen per comprendre millor el paper que hi ha tingut l'espiritualitat i el que podria tenir d'ara endavant. Les revolucions liberals del segle XIX van liquidar els antics règims, i els nous estats nacionals occidentals van procedir a desamortitzar —eufemisme de *confiscar*— extenses propietats monàstiques, cosa que va representar una estocada de mort a uns sistemes de gestió comunitaris que durant segles havien conservat efectivament i curosa extensos territoris en tota mena d'ecosistemes. A l'Europa de l'Est, sobretot dins dels imperis rus i otomà, aquesta crisi va arribar força més tard, amb la revolució bolxevic i l'establiment de règims comunistes o republicans laics. Per tant, la ruptura en la governança tradicional de què parlem es va produir d'una manera discontinua a Europa entre l'inici del segle XIX i l'inici del XX, amb unes conseqüències molt severes per a la conservació del patrimoni natural.

Escau recordar que la conservació del patrimoni natural té arrels antigues, i que abans d'aquesta ruptura hi havia a Europa múltiples models, molts dels quals basats en sistemes i règims comunals. A la nostra terra, un dels conjunts més significatius, amb més recorregut històric, fou el dels territoris monàstics, que van sostenir durant segles uns models de gestió agrícola, ramadera, forestal o pesquera eficients i ben adaptats a hàbitats i paisatges ben diversos. La regla de Sant Benet, per esmentar la més influent, no sols prescriu la pobresa, l'obediència i la propietat comunitària, sinó també el compromís amb un territori concret i l'autosuficiència per garantir la màxima independència possible dels poders seculars i la llibertat espiritual. Per això, l'ús que les comunitats monàstiques feien dels recursos naturals amb els quals cobrien les seves necessitats físiques s'adequava a una vida sòbria i prudent en tant que s'orientava a perdurar «fins a la fi dels temps» i estava impregnada de valor sagrat.¹ En el cas dels anomenats «deserts carmelitans», la natura hi fou protegida amb finalitats explícitament contemplatives, com en els

---

¹ Quan la Regla benedictina prescriu de «tractar totes les coses del monestir com si fossin vasos sagrats de l'altar», cal tenir present que el monestir no era solament el conjunt d'edificis, sinó tot un territori que en permetia l'autoabastiment, inclosos els conreus, els boscos, les fonts o els rius, els molins, els horts i els jardins de plantes medicinals, etc.

antics Deserts de Cardó i de les Palmes (aquest darrer encara ben viu prop de Benicàssim).

Als territoris que avui considerem països catalans, s'estima que hi podien haver estat operatius, simultàniament, entorn de set-cents monestirs i convents, molts dels quals gestionaven extensos espais naturals, a banda dels in comptables eremitoris, que hi podien estar vinculats o no. De l'extens domini de la cartoixa d'Escaladei, que des del segle XIV va incloure tot el Montsant, amb el seu eremitisme multiseccular, en deriva el nom de la comarca del Priorat. Malgrat el declivi que va patir el monacat contemplatiu a partir del segle XV, molts monestirs van ser capaços de conservar paisatges i hàbitats naturals i humanitzats de gran qualitat fins

a la il·legalització dels seus ordes a l'inici del segle XIX. Entre els casos més ben documentats, hi ha el del monestir cistercenc de Poblet, que va conservar imponents boscs resistint a les fortes pressions de tala que volien fer-hi els municipis veïns; després de l'exclaustració i la desamortització, van ser talades arreu en poques dècades.²

Els efectes que va tenir la il·legalització i la pràctica supressió del monacat contemplatiu a l'Europa occidental i central van ser molt greus, no només espiritualment, com és fàcil de suposar, en tant que es va il·legalitzar l'estil de vida contemplatiu més arrelat a la natura, sinó també socialment i ecològica, ja que l'extensió dels territoris que havien custodiat durant segles superava en extensió —i segurament en eficiència— la de les modernes xarxes d'espais naturals protegits. Els nous governs nacionals necessitaven recursos econòmics per impulsar la modernització i la industrialització, i els van aconseguir amb la confiscació i la venda d'extenses propietats monàstiques a la nova burgesia, la qual, àvida d'enriquiment i amb pocs escrúpols envers la integritat de la natura, va provocar en pocs anys una devastació ecològica de grans proporcions, que ha estat escassament documentada.

---

² Afortunadament, en aquest cas una part del bosc monàstic va ser catalogat poc temps després de propietat pública. Va ser restaurat i avui dia és part del Paratge Natural d'Interès Nacional de Poblet.

Els efectes que va tenir la il·legalització i la supressió del monacat a l'Europa occidental i central van ser molt greus, no només espiritualment, sinó també socialment i ecològica.

Les causes de la destrucció o degradació de la natura són prou conegudes, no cal glossar-les aquí. Per contra, els motius que n'expliquen la conservació efectiva en determinats llocs al llarg del temps són menys coneguts. L'any 1996 el Programa de Nacions Unides pel Medi Ambient va impulsar un estudi global interdisciplinari per investigar les modalitats de conservació de la natura més efectives i resilientes, el qual va palesar que les cosmovisions tradicionals, les creences i els sistemes de valors espirituals que hi anaven associats estaven a la base de la gran diversitat de models que millor conservaven la natura en tots els ecosistemes del món. A la introducció del volum que resumia el resultat de l'immens treball, el coordinador, D. A. Posey, afirmava que «el futur de la humanitat depèn del fet que aquestes veus de saviesa es converteixin en els nostres guies intel·lectuals i espirituals, si volem aturar i corregir el paradigma tecnocràtic destructor i mantenir tot el mosaic de diversitat biològica, cultural i espiritual de la nostra meravellosa llar planetària».³

La creació i el desplegament dels espais naturals protegits moderns

Davant la magnitud dels processos de destrucció de la natura, de dins dels nous estats nacionals moderns van sorgir veus que clamaven per la preservació de «santuaris naturals» als indrets més emblemàtics, esgrimint arguments filosòfics, estètics i morals. Una de les respostes fou la creació de les primeres figures legals modernes de protecció de la natura, tutelades pels governs en dos estats federals hereus de colonitzadors europeus: Austràlia i els Estats Units d'Amèrica. En aquest darrer cas, els primers parcs nacionals es van establir als nous estats occidentals (Califòrnia, Wyoming i Montana), on el govern federal havia assolit immenses propietats després d'haver eliminat o desplaçat les poblacions indígenes a petites reserves per a nadius. La idea del «jardí de l'Edèn» que esgrimien els seus promotors era incompatible amb la

---

³ D.A. POSEY (ed.), «Introduction: Culture and Nature – the Inextricable Link», dins *Cultural and Spiritual Values of Biodiversity*, Nairobi, Intermediate Technology Publications / UNEP, 1999.

presència humana. El model de protecció dels primers parcs nacionals, preservacionista i turístic ensems, va ser copiat i adaptat a la realitat d'Europa al començament del segle passat en alguns dels espais naturals més salvatges del continent, inicialment tots d'alta muntanya, on no hi havia pobladors fixos. Les motivacions que van ser esgrimides a Suècia, el primer país europeu que va crear-ne, conjugaven la filosofia de Swedemborg i l'apreciació dels valors culturals i espirituals de la natura a través de la pintura paisatgística i la poesia romàntica. A Espanya, el senador Pedro Pidal, que després de visitar els parcs nacionals dels Estats Units impulsà la llei de parcs nacionals, la justificava dient que protegia «la bellesa eterna dels paisatges i els encants sublims de les selves, les praderies i les roques, veritable temple de l'Altíssim», i en la motivació de la declaració del primer parc nacional, el de Covadonga, era prou explícit el simbolisme del bressol mític de la reconquesta cristiana, que es transposava a la «reconquesta de la natura», amenaçada i agredida pels processos industrials.

Les dues guerres mundials (1914-1918 i 1939-1945) sorgides al si d'una Europa immersa en enormes contradiccions i tensions no només van provocar milions de morts, una enorme devastació urbana i ecològica i l'esfondrament de moltes antigues institucions, sinó també l'esfondrament dels arguments filosòfics, estètics i espirituals que havien inspirat les primeres iniciatives modernes de conservació de la natura. Per això, quan el 1948 es va fundar la Unió Internacional per la Conservació de la Natura (UICN) a França, l'argumentari per protegir el patrimoni natural va canviar completament. A partir d'aleshores, van començar a difondre's, fins a arribar a imposar-se, els descriptors científics que permeten valoracions cada cop més tècniques i quantitatives del patrimoni natural. A mesura que els estats europeus es recuperaven de la destrucció bèl·lica, sorgiren les figures de protecció de la natura, que van diversificar-se en tipologies i van créixer exponencialment en extensió.

Per raons polítiques, als territoris catalans de l'Estat espanyol, els sistemes d'espais naturals protegits moderns no

A Suècia, el primer país a crear parcs nacionals, les motivacions conjugaven la filosofia de Swedemborg i l'apreciació dels valors culturals i espirituals de la natura a través de la pintura paisatgística i la poesia romàntica. 33

van començar a establir-se fins a la dècada dels vuitanta del segle XX, promoguts per les comunitats autònomes. Se'ls va superar la xarxa Natura 2000, una ambiciosa iniciativa de la Unió Europea sorgida del Tractat de Maastricht (1993), a partir de directives per protegir els hàbitats i les aus d'interès europeu, la qual ha esdevingut el sistema internacional —terrestre i marítim— d'espais naturals protegits més rellevant del món: cobreix entorn del 30% de la superfície terrestre de Catalunya, el 38% de la de la Comunitat Valenciana i el 29% de la de les Illes Balears.

Quan es coneix la història exposada abans, no sorprèn saber que la majoria dels parcs naturals actuals es trobin emplaçats en antics territoris monàstics, sigui parcialment o completa. La taula següent en recull exemples il·lustratius de Catalunya, on s'indiquen els segles de durada de la gestió monàstica, el nom del parc natural (o equivalent actual) i l'any de la seva declaració, sense cap pretensió de ser exhaustiu:

Monestir	Segles de gestió territorial	Parc Natural o similar	Data de creació
Sant Llorenç del Munt	XI - XV	Sant Llorenç del Munt - Serra de l'Obac	1972
Santa Maria de l'Estany	XII - XVI	Montseny	1978
Sant Marçal de Montseny	XI - XIV		
Santa Maria de Montserrat	XI - XXI	Muntanya de Montserrat	1986
Sant Benet de Bages	XII - XIX		1982
Santa Maria de Ripoll	IX - XIX	Zona Volcànica de la Garrotxa	1982
Sant Esteve de Banyoles	XII - XIX		1982
Santa Maria de Poblet	XII - XIX	Vall de Poblet	1984
Sant Quirze de Colera	IX - XV	Serra de l'Albera	1986
Santa Maria de Pedralbes	XIV - XIX	Serra de Collserola	1987
Sant Jeroni de la Vall d'Hebron	XIV - XIX		
Sant Pere de Rodes	XI - XVIII	Cap de Creus	1998
Cartoixa de Montalegre	XIII - XIX	Serra de Marina / Montnegre-Corredor	1988
Sant Jeroni de la Murtra	XV - XIX	Serralada Litoral / Serra de Marina	1992
Cartoixa d'Escaladei	XIV - XIX	Serra del Montsant	2002
Santa Maria de Bonrepòs	XII - XV	Serra del Montsant	2002

Insuficiència dels models proteccionistes moderns

Enmig de la crisi global de biodiversitat, els governs de la Unió Europea, considerant que era insuficient l'objectiu de frenar la pèrdua de diversitat natural adoptat en el Conveni de Biodiversitat l'any 1992 —un conveni que tots havien

ratificat—, van adoptar el compromís d'aturar la pèrdua de biodiversitat l'any 2010. La continuació de les tendències els va obligar a ajornar aquest objectiu, en un primer moment fins al 2020, i després fins al 2030, en constatar que no havien aconseguit ni tan sols frenar el declivi; i això que la major part dels impactes negatius de la Unió Europea recauen en altres països del món, d'on importem la majoria dels recursos que consumim, començant pels energètics i els alimentaris.

¿Com s'explica que el creixement exponencial de les polítiques de protecció del patrimoni natural, sobretot de protecció d'espais naturals i d'espècies, no hagi estat suficient per aturar la caiguda de diversitat natural a la Unió Europea? En primer lloc, la majoria de polítiques sectorials, començant per l'agrícola (a la qual es destinen la major part dels fons econòmics de la Unió Europea), no incorporen degudament els criteris ambientals i fomenten pràctiques que provoquen un empobriment de la biodiversitat dels sòls i dels paisatges agraris, a més de reduir el valor nutricional dels aliments (com la intensificació agrícola i ramadera, els pesticides, etc.). Una cosa equivalent s'esdevé amb les polítiques pesqueres, energètiques, urbanístiques, de mobilitat, turístiques...: totes provoquen considerables impactes negatius a la natura. Es tracta d'impactes no desitjats, parcialment imprevistos, que es combinen entre si provocant uns efectes negatius que la protecció legal d'una part del territori o d'algunes espècies particulars no pot compensar. En un context determinat per tendències generalment insostenibles, garantir l'eficàcia dels espais naturals protegits és una tasca àrdua, que requereix marcs legals, equips tècnics, guardes, planificació, seguiment, avaluació, etc., és a dir, uns mitjans que manquen a la majoria dels espais naturals protegits declarats. A més, aquests models plantegen qüestions legals i ètiques complexes, relacionades amb els drets i la governança, quan s'implanten a territoris privats o comunals.

A partir del 2008, l'avaluació global de l'efectivitat dels espais naturals protegits va demostrar que només el 21 % dels que havien estat avaluats (una petita fracció del total, segurament els més ben gestionats) es podien considerar «raonablement efectius». De fet, la gran majoria d'espais naturals protegits són poc efectius a l'hora de protegir el patrimoni natural i cultural associat, malgrat que gairebé sempre són reclams turístics notables que generen beneficis econòmics

positius. Tanmateix, la seva incidència afecta ben poc les actituds socials que predominen, els valors, les creences i la visió del món que sostenen el model imperant, caracteritzat per fortes tendències exponencials insostenibles. El reduccionisme materialista, el consumisme i la tecnocràcia són els fonaments ideològics del sistema socioeconòmic dominant. Fins que no s'abandonin o se superin, serà impossible revertir les tendències autodestructives que el sistema dominant engendra a totes les escales.

Algunes reaccions interessants

36

Després de sis dècades d'impulsar —alguns en dirien *imposar*— una visió materialista de la natura, al tombant del segle XXI van iniciar-se alguns canvis en profunditat, promoguts en gran part per l'acció coordinada d'organitzacions indígenes i ecologistes. Aquí només en destacarem alguns dels més significatius, que s'han desenvolupat a la UICN i la UNESCO en els darrers vint-i-cinc anys:

a) La transformació d'enfocaments exclusivament naturalistes en enfocaments més integrats, aplicant nous conceptes com ara la diversitat biocultural, els paisatges culturals, la resiliència socioecològica o altres formes efectives de conservació, a partir del reconeixement de l'estreta correlació que hi ha entre la diversitat cultural i la natural.

b) Es deixa enrere la focalització en la gestió conservacionista per incloure-hi la governança, creant així la matriu de gestió i governança de la UICN, on les sis categories internacionals d'àrees protegides es confronten amb quatre tipus bàsics de governança: governamental, compartida, privada i comunitària (la darrera de les quals inclou tant els pobles indígenes com les comunitats locals, ja siguin laiques o religioses).

c) La transició de valoracions realitzades exclusivament per experts científics occidentals a les realitzades pels savis dels pobles indígenes i de les comunitats locals i per altres posseïdors de coneixements tradicionals. Es desenvolupen així enfocaments interculturals, tot cercant valors compartits, i hi ha un reconeixement de les ciències tradicionals, les normes consuetudinàries, els ensenyaments religiosos i espirituals i les

seves pràctiques relacionades amb la conservació.

d) La consideració de les dimensions immaterials o intangibles del patrimoni, inclosos els valors i els significats religiosos i espirituals. Al llarg de la història humana, el significat espiritual de la natura ha engendrat tot un ventall de valors intrínsecs que han influït decisivament a l'hora de conservar-la, i aquest reconeixement ha esperonat la col·laboració amb organitzacions religioses i espirituals.⁴

El significat espiritual de la natura ha engendrat tot un ventall de valors que han influït a l'hora de conservar-la, cosa que ha esperonat la col·laboració amb organitzacions religioses i espirituals.

Aquests canvis són indicadors d'una inflexió que ha tingut efectes benèfics en nombrosos instruments internacionals, acords, estratègies, guies de bones pràctiques, etc., la qual cosa no vol dir que hagin estat capaços de corregir les tendències dominants en la protecció del patrimoni natural, ni les inèrcies errònies o injustes que l'afecten. Semblantment al que passa amb altres instruments ambientals internacionals —que malgrat haver estat aprovats i ratificats per la majoria d'estats, són ignorats o menystinguts—, molts governs i organitzacions membres de la UICN s'han limitat a prendre nota dels canvis esmentats, però no els han posat en pràctica o ho han fet molt tímidament. A casa nostra ens queda encara molt de camp per córrer, en aquest sentit.

Tanmateix, en els ambients conservacionistes i ecologistes de molts països occidentals, fins i tot els més fortament secularitzats, ja fa uns anys que es parla del patrimoni immaterial, dels valors culturals i espirituals de la natura o de la salut integral (inclosa la salut espiritual), i es poden començar a debatre obertament les mesures necessàries per conservar o revitalitzar aquests valors i fomentar actituds contemplatives,

---

⁴ Per exemple un dels «compromisos» adoptats al final del Congrés Mundial de la Natura de la UICN realitzat a Hawaii el 2016 afirma el següent: «Per enfortir la cultura de la conservació, hem de veure més enllà que els mitjans purament tècnics. Els valors i la saviesa dels pobles indígenes, de les diverses comunitats i tradicions religioses existents al món, ens permeten comprendre més profundament els nostres llaços amb la natura. Per incorporar aquests aspectes, els líders espirituals i la comunitat de conservació s'han de reunir per compartir els valors que ens uneixen. Artistes, educadors i innovadors poden així mateix contribuir a aquesta visió més àmplia».

ahora que es reconeixen els mèrits històrics i els drets i les responsabilitats dels custodis tradicionals d'espais naturals sagrats. Són gestos petits, però si es consideren conjuntament resulten prou significatius.⁵

Reflexió conclusiva

38

La crisi global sistèmica ens encara amb unes realitats inèdites, mentre que la «gran acceleració» de l'Antropocè dona impuls a unes transformacions vertiginoses. Augmenta la consciència social que les tendències insostenibles exponencials són auto-destructives, i la crítica a la ideologia materialista i tecnocràtica que les sosté guanya cada vegada més acceptació social. La multiplicitat de polítiques ambientals i de programes d'educació ambiental que s'han creat i desplegat han demostrat ser insuficients a l'hora de promoure els canvis profunds que caldrien per aturar i revertir aquestes tendències, perquè no han incidit en els valors, les creences o la visió del món de la modernitat, engolits per versions tècniques o tecnocràtiques cada vegada més deshumanitzadores.

Per aconseguir que els canvis siguin veritablement transformadors, caldria anar més a fons: amb uns altres plantejaments i uns altres llenguatges, fora dels entorns artificials i de les tecnologies sofisticades, que propiciïn des de la interioritat una reconexió profunda amb la Natura, i amb emocions estètiques positives intenses, que estimulin el que el magisteri de l'Església catòlica anomena «conversió ecològica» i que ens ajudi a retrobar la nostra pròpia naturalesa en harmonia amb la que ens envolta. Les aliances entre els qui malden per salvaguardar el patrimoni natural, cultural i espiritual són indispensables, perquè tots en realitat estan profundament interconnectats.

Les contradiccions que comporta la voluntat de conservar el patrimoni natural sense qüestionar ni corregir les tendències insostenibles dominants i els valors que les sostenen són òbvies. El clam dels empobrits s'uneix amb el clam de les espècies, els hàbitats i els ecosistemes degradats o destruïts

---

⁵ Podeu trobar notícies i documents en aquest sentit, des de l'any 2006, al web de l'associació Silene (<www.silene.org>).

arreu del món. Els sectors més lúcids de l'occident secularitzat, materialista i tecnològic, qüestionen des de fa temps el dogma del «progrés» i troben i reconeixen inspiració en els estils de vida i els models de conservació més resilients de la humanitat, que sempre han estat sostinguts per creences, valors i cosmovisions espirituals. Les organitzacions i les comunitats cristianes, siguin orientades al pensament o a l'acció pastoral o social, no poden romandre silencioses ni alienes a aquestes realitats esperançadores.

Referències

Aquest article ofereix una síntesi de diverses obres de l'autor, que s'esmenten seguidament, totes elles accessibles en línia. El lector que vulgui aprofundir algun dels temes tractats pot accedir a les referències en què es fonamenten certes afirmacions. Ω

39

- MALLARACH, J. M. (coord.), *Valores culturales y espirituales de los paisajes protegidos*, Barcelona, UICN / CMAP / Fundació Obra Social Caixa Catalunya / GTZ, 2009.
- PAPAYANNIS, T. – MALLARACH, J. M., *The Sacred Dimension of Protected Areas. Proceedings of the Second Workshop of The Delos Initiative*, Ouranoupolis, IUCN Med-INA, 2010.
- MALLARACH, J. M. – PAPAYANNIS, T. – VÄISÄNEN, R., *Diversity of Sacred Natural Sites in Europe. Proceedings of the Third Workshop of The Delos Initiative*, Inari/Aanaar, IUCN & Metsähallitus, 2012.
- MALLARACH, J. M. (coord.), *Spiritual Values of Protected Areas of Europe*, Vilm/Bonn, German Federal Agency for Nature Conservation, 2012.
- MALLARACH, J. M. – COMAS, E. – DE ARMAS, A., *El patrimonio inmaterial: valores culturales y espirituales. Manual para su incorporación en las áreas protegidas*, Madrid, Fundación Fernando González Bernáldez, 2012.
- MALLARACH, J. M., «Espais naturals protegits i espiritualitat a l'Europa d'inicis del segle XX», dins T. M. SALA - I. GRAS (coord.), *Art i natura al tombant del segle XX. Poètiques de la naturalesa. Espais per a l'espiritualitat*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2018, p. 15-34.
- MALLARACH, J. M. – VERSHUUREN, B. et alii, *The Diversity of Concepts and Values of Nature in the Governance and Management of Protected and Conserved Areas: A discussion on practical implications in IUCN*, dins B. VERSCHUUREN – S. BROWN (ed.), *Cultural and Spiritual Significance of Nature in Protected and Conserved Areas*, Earthscan, Reuthers, 2019, p. 21-39.
- MALLARACH, J. M. – VERSCHUUREN, B., «Changing Concepts and Values in Natural Heritage Conservation: A View through IUCN and UNESCO Policies», dins E. AVRAMI et alii (ed.), *Values in Heritage Management: Emerging Approaches and Research Directions*, Los Angeles, J. Paul Getty Trust, 2020, p. 141-157.